MANIFESTUL LUI DIMITRIE CANTEMIR DIN 1711

ANDREI PIPPIDI

Faptul că am descoperit recent a opta versiune în limba latină a manifestului lui Dimitrie Cantemir din 1711 în arhiva Vaticanului mă face să revin asupra acestui subiect pe care l-am tratat prima oară în anul 1973[1]. Multiplele copii ale acestui text, destinate a fi transmise străinătății occidentale, odată cu știrea că o nouă acțiune a Rusiei contra Imperiului otoman câștigase adeziunea Moldovei au fost realizate și difuzate de diverși contemporani ai crizei din 1711, care constituiau presa internațională a vremii. Acest lucru dovedește atenția care i s-a dat lui Dimitrie Cantemir în acel context, având în vedere că absența de informații semnificative putea compromite grav echilibrul continental printr-o implântare a rușilor la Dunăre.

Rămâne deci de văzut încă o dată cum se expuneau argumentele care justificaseră hotărârea luată și se declanșa mobilizarea. Numele lui Cantemir figurează la început și la sfârșit: întâi ca emanator, în final ca semnătură, cu numele celor trei boieri certificatori. Se adresează în primul rând bisericii și armatei: mitropolitului Sucevei, episcopilor – celor ortodocși, care erau atunci de Roman și de Iași –, marilor boieri, căpitanilor, de al doilea și de al treilea rang, din oștirea întreagă, din garda curții domnești și din administrația teritorială, până la hotare, plăieșilor, tuturor locuitorilor Moldovei. Chemarea la arme, porunca, se întinde peste întreaga țară sau „țările", cea de Sus și cea de Jos. Domnul este pe viață. În negocieri cu țarul i se făgăduise întemeierea unei dinastii ce ar fi dobândit un viitor pentru urmașii lui Cantemir bătrânul (asupra cărora coroana se coborâse până atunci de patru ori).

Pe același ton al justificării apelului adresat oricărui moldovean de baștină vine și istoria. După cum se știe de la supraviețuitori, din tată în fiu, locuitorii țării trăiseră din munca lor pe un pământ pe care erau integral stăpâni, până când au pătruns aici închinătorii profetului Mohamed. Aceia nu au respectat condițiile păcii pe care o încheiaseră cu Bogdan-Vodă, fiul lui Ștefan-Vodă. Ele prevedeau plata anuală a 4000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi, forma tradițională a tributului. Încălcări samavolnice și demolări de fortificații au micșorat teritoriul Moldovei, ducând la ocuparea punctelor strategice de la Tighina la Ismail, odată cu altele de-a lungul Dunării și cu întreaga provincie Bugeac. Deopotrivă cu aceste acuzații erau încadrate altfel de delicte comise de cotropitori, despre care Cantemir știa că-i vor indigna pe ascultătorii săi: înrobiri sau siluiri de femei (fiice și soții de boieri). El face și aluzie la anumiți domni din trecut care, amenințați cu moartea, ar fi fost nevoiți să se turcească (e vorba de Iliaș și de Mihnea).

[1] *Politică și istorie în proclamația lui Dimitrie Cantemir din 1711*, în „Studii", XXVI, nr. 5, p. 223–246.

În aceste împrejurări apare deplin îndreptățit apelul la intervenția întreprinsă de țar „spre dezrobirea neamurilor creștine din șerbia păgânilor". Urmează un adevărat program al campaniei la care moldovenii erau chemați să se alăture în calitate de tovarăși de arme. Datele indicate ca etape ale joncțiunii cu trupele rusești nu coincid cu cele reconstituite de istorici, deoarece, în realitate, deplasările lui Petru cel Mare, 1711 de la martie (sau aprilie) până la vizita la Iași, au fost mereu întârziate. Solda și aprovizionarea pentru campanie reveneau tezaurului imperial, a strânge oameni și hrana zilnică pentru tabăra Moldovei, de cca 10 000 de persoane, urmau să provină de la țărani, așteptați să aducă grâul, din dările datorate vistieriei domnești pe tot anul, și de la „prostime" care „să făcusă ostași" cărora li s-ar fi împărțit suma de 15 000 de galbeni din rezerva rușilor, reprezentând 5 galbeni la înscriere și câte 3 galbeni lunar. Ultima din această versiune a textului adus aici se referă și la ce se va lua din teritoriul de cucerit în „părțile otomane". Încheierea îl amenința cu un blestem înfricoșător pe oricine și-ar căuta în luptă un câștig personal. Trei semnături de boieri figurează ca o întărire a declarației de război. Problema datei documentului, controversată încă în 1958, nu se mai pune: cea de 4 iunie.

Textul nou adus din Archivio Segreto Vaticano, Miscellanea, VIII, 30, f. 1063–1064, reprezintă o copie suplimentară, încă una, care se adaugă acum celorlalte cunoscute, variantele în limba latină fiind luate în seamă de mine din 1973, anume următoarele:

Academia Română, ms. rom. 326, f.222–223, și copie F 22 /XXII; Arh. St. Buc., microfilme URSS, rola 16, cadre 711–713; Hurmuzaki I, supl.1, p. 396–397; Hurmuzaki IX, 1, p. 455–456; British Museum, additional ms. 37358, f. 309–310; Record Office London, ed. Gr. Nandriș, Rumanian Exiles in 18th Century Russia, „Revue des Études Roumaines", I, 1953, p. 67–68.

Insurecția antiotomană din 1711, odată cu ofensiva Rusiei către Dunăre, a lărgit Moldovei importanța sa internațională. Atât reacțiile produse cât și efectul pe termen lung în regiune s-au succedat într-o serie de contralovituri în care s-au implicat marile puteri ale epocii. Încă din deceniile precedente, echilibrul european fusese zguduit de expansiunile unor state autocrate, Suedia și Rusia, a căror confruntare în regiunea Mării Baltice alunecase spre Polonia, care era diminuată prin diviziunea politică internă. Eliminarea Suediei, determinată de înfrângerea pe care o suferise în 1709 la Poltava, lipsea Imperiul otoman de un potențial aliat contra Rusiei. Între pierderile cauzate Porții prin tratatul de la Karlowitz era întreg teritoriul din stânga Niprului, cu Podolia până la Nistru, cu rol de hotar fluctuant față de Moldova. Turcii îl dețineau din 1672.

Izbucnirile căzăcești contra opresiunii polone atrăseseră înaintarea Rusiei în Ucraina, consimțită încă de la Pereiaslavl în 1654, după care țarul avea să se intituleze „mare cneaz al Litvaniei, Bialorusiei și Podoliei". Războaiele următoare dintre Rusia și Imperiul otoman nu s-au oprit decât la provizorii pacte de partaj, în 1667 la Andrușovo, și în 1700 la Karlowitz. În tot acest timp pâlpâiau câteva speranțe „vorovindu și sfătuindu pentru mântuirea tuturor pravoslavnicilor creștini celor juguiți de spurcatul și necredinciosul tiran și păgân turcu". Conexiunea între

Ierusalim și Moscova exista în Țara Românească, protejată de Brâncoveanu, dar mult mai activă lângă el, la Cantacuzini, care controlau permanent asemenea relații sau le dirijau cu Moldova și Transilvania. Era prezentă și o legătură cu Banatul, unde n-au încetat în 1702–1711 pregătirile sârbilor de a se elibera de turci. În Moldova, căutarea unui punct de sprijin internațional se oprise după exemplul de la Pereiaslavl, iar față de Polonia s-a menținut, în 1687–1688, negocierea secretă a unei joncțiuni cu armata lui Sobieski, care invadase deja principatul, pe când Porții i se trimiteau asigurări de fidelitate. Acțiunea antiotomană a polonilor a crescut în 1691, cu o a doua campanie în Moldova, însă Constantin Cantemir a chemat contra lor intervenția tătarilor din Crimeea.

Între timp, un atac habsburgic în Țara Românească, de intimidare, în 1690, a urmărit să-l atragă pe Brâncoveanu în tabăra Vienei, ca să fie apărată Transilvania de ofensiva otomană care o amenința. Campania proiectată, la care vor participa și moldoveni și tătari, trebuia să păstreze provincia ca principat dependent de Poartă, pentru pretendentul Thököly Imre, căruia i se făgăduise sprijin și din Franța și din Polonia. Singurul succes, în 1691, a fost al lui Brâncoveanu: eliminarea unui concurent al său în disensiuni interne. În Transilvania, rezistența la regimul instaurat de generalii împăratului a răbufnit în 1703 printr-o insurecție populară sub conducerea lui Rákóczi Ferenc, viitor erou național.

Forțele habsburgice aveau de ținut piept pe două fronturi, contra Franței, pe Rin și la frontiera spaniolă, dar și pe granițele militare cu turcii, unde marea victorie de la Viena, dobândită de Sobieski, a continuat în Ungaria și în Macedonia.

În fața acestor probleme ale unei zone atât de întinse, care puteau fi cunoștințele lui Cantemir? Nu e greu de închipuit, deoarece Neculce era conștient de ele, deși ele sunt prezente în ceea ce a scris după 1711. Dezvoltarea situației se poate interpreta pe aceleași linii de organizare, care devin tradiții politice.

Tranzacția de la Stănilești, chiar obținută după un dezastru strategic, a fost ambiguă pentru țarul Rusiei, constrâns provizoriu la evacuarea unor cuceriri din zona Azovului, ceea ce nu-l va împiedica să încerce și la 1720 la Marea Caspică expediția în care l-a însoțit Cantemir. În schimb, avea de câștigat prin consimțământul Porții de a restitui Poloniei teritoriul ucrainean dintre Nipru și Nistru, deschis unor colonizări rusești de care „leșii” n-ar fi fost capabili în toiul războiului lor civil. Pentru statul otoman devenise suspectă și Țara Românească, unde Brâncoveanu, prin atitudinea sa dinastică, și-a atras sfârșitul tragic, împărtășit imediat și de Cantacuzini. Începe astfel, ca și în Moldova, prin Mavrocordați, un regim mai controlabil de la Istanbul, în desfășurarea căruia se vor împleti manifestări ale unui stadiu de dezvoltare economică și socială cu o înnoire a spațiului intelectual din Țările Române în care s-au preluat răzbateri din occidentul reformator. În Transilvania, Rákóczi a îndrăznit să ofere atât Rusiei cât și Poloniei forțele a căror conducere continua să o dețină spre a câștiga temei legal pentru un sprijin extern. O acțiune comună contra autorităților habsburgice avusese el în vedere și cu sârbii din Transilvania în 1707, când făcea eforturi și în Țara Românească în contact cu Cantacuzinii. Pacea de la Satu-Mare, în 1711, a pus capăt frământării „curuților” și Rákóczi a murit în exil la Paris.

Franța, ca să ne întoarcem acum la marile puteri, nu se interesa de Ungaria decât din cauza războiului cu Habsburgii, pe care-l declanșase din 1701 pentru succesiunea la tronul Spaniei. Politica lui Ludovic al XIV-lea n-a avut o participare activă în Sud-Estul Europei. Lui Thököly, care fusese încoronat rege al Ungariei în 1691 de către armata turco-tătară care îl aducea, i s-a îngăduit în 1695 un refugiu în Turcia, iar diplomația franceză ar fi fost dispusă să-i cumpere la Poartă chiar o retragere la domnia „Moldovei și Țării Românești".

Relațiile Franței cu Imperiul otoman erau de alianță naturală, fiindcă fuseseră statornicite în comuna lor ostilitate față de Carol Quintul și Filip al II-lea, Habsburgii spanioli. De-a lungul războiului dintre imperiile habsburgic și otoman, început în 1683 pentru a se stinge numai la Karlowitz, prezența militară franceză a fost cea mai intensă în Renania și în Țările de Jos spaniole în 1688–1697, până la pacea de la Ryswick, după care beligerența a revenit în 1701–1714, implicând și Anglia și Olanda în coaliția contra Franței, care va lua sfârșit la Rastatt. Încă un război antiotoman va mai avea loc în timpul vieții lui Cantemir, acela din 1716–1718, când el era în Rusia, dar, prin victoriile lui Eugeniu de Savoia, Austria a câștigat Belgradul, Timișoara și Oltenia, chiar dacă nu s-a putut întinde în Țara Românească întreagă, cum nădăjduiau boierii munteni, în ajunul păcii de la Passarowitz.

Dacă ne oprim aici, va fi deajuns. Rivalități permanente schimbau reciproc între ele teritorii indiferent de trecutul lor și de viitorul negociat prin armistiții, unul după altul. Acest haos a fost considerat de istorici ca echilibru european și nu-l aștepta altă ieșire decât spre închegarea unor identități naționale. Gestul cutezător al lui Cantemir va fi recunoscut numai de urmași ca afirmarea unei aspirații către libertate.

Proclamația lui Cantemir

Archivio Vaticano, Miscellanea, VIII, 30, f. 1063–1064

copia manifesti palatini terrarum Moldaviae[2]

Demetrius Cantimir Dei Gratia Advitalitius Palatinus[3] terrarum Moldaviae

Admodum R-do metropolitae Socsaviensi et ep-pis ritus Graeci, Magnificis Dominis, Capitaneis in secundis et tertiis capitaneis, bulibpassis et universo exercitui, omnibusque Aulae Ministris terrestribus et in finibus Provinciae manentibus militibus, omnibus terrarum Moldaviaensium incolis, notum facimus praesente universali nostro.

Si quidem adhuc pro avis maioribusque nostris ac patribus superviventibus tam longo temporis spatio sua potentia terribili devastavit gentes nostras Hostis Sanctae Crucis, specialiter clementiam suam demonstrando, cum tamen lupum rapacem innocentis sanguinis Christiani sitientissimum sub pelle ovina abscondisset, initio

[2] În această formă, se referă la Țara de Sus și Țara de Jos.

[3] Domn pe viață, deci. Lui Bogdan i se înscrie calitatea de „stăpânitor deplin", confirmată ca o condiție a păcii cu turcii.

deditionis terrarum nostrorum sub eius dominium, eiusque propheta Machometis praevio iuramento ipsi praestito, dum perillustristris D-nus Magnificus Bogdan Palatinus filius Stephani Palatini, plenarius possessor, circa conditiones pacis pactavit, ut terras Moldavienses nulli alio subiacerentibus propter quam quotannis 4 m. aureorum, 40 equos, 24 falcones conferrent[4], quo accepto nullam terris Moldavie inferret violentia, sed infidelis et fedifragus Paganus datum non praestitit verbum dum tot violentas oppressiones terris Moldaviae intulit, arces fortalitiaque demolitus est, alia in deditionem accepit, sicut Tyginium, Iuliam, Bialogrodum, Galatium, Provonayam, Abaco, Tialnoka, Smailum[5]. Cum aliis ditionibus circa Danubium et tota Provincia Budziakensi, saepe numero confictis rationibus totum Dominium Moldavicum a Tartaris devastari permisit et eius incolas praestantissimos nostros Dominos, Dignitarios et equestris ordinis homines in rigidam accepit servitutem, totque filias, matronasque pudicissimas, pro quibus libidine sua usisset, imo ipsas ac Palatinas aliosque Dominas, cum domibus suis, ac fidem suam paganicam ac tyrannicam per varia tormenta munitissima camminationem attrahere conatus est. Idem ipsum malum in nobis ipsis experti, experti sumus, dum nos tam privatis quam publicis inbutis annihilare satagebat ac varia quotidie augendo tributorum premera quoque vobis me ipsis nota sunt qua propter Divina Misericordia non dum obliviscitur Populi sui si quidem amantem X-ri Spiritu Suo replevit et excitavit Petrum Alexiowitium totius Russiae Czarum qui accepit invincibilibus armis, monumento crucis X-istianas opposuit se potestati tyrannicae ut gentes christianas ex servitute Paganorum eliberet[6].

In cuius societate armorum pleno corde et animo omnibus fortunis nostris iungaemus nos ac properemus, necesse est, versus Danubium tendendo impetui tyrannico eorumque ad Benderum exercitus Czarei Majestatis eiusdem mensis martii[7] versus Danubium ad pontem inversionibus. Occorrendo quem, sanguine nostro eveximus, in X-tianus movit exercitus, qua propter Czarea ejus Majestas notificavit nobis sicut ut aliis, at qui libet nomen X-tianus possedunt, et iam commendat exercitui eius Czarea Majestatis a sua Coniuge qui autem venuerit eius modi omnibus bona confiscabuntur, qui vero universali modo satisfaciet, ille gratia

---

[4] Vezi Andrei Pippidi, *Politică și istorie în proclamația lui Dimitrie Cantemir din 1711*, în „Studii", XXVI, nr. 5, p. 923–946; cf. idem, *Forme ale păcii în Sud-Estul Europei în sec. XIV–XVII*, în „Revista de istorie", XXXV, nr. 1, p. 139–160.

[5] Numele stâlcite pot fi, mai mult sau mai puțin, identificate: „Troginium", Trohani, sau Tighina, când se citește „Tiginium", apoi „Iulium", Chilia, și „Bialogrodum", Cetatea Albă, după care urmează Galați și încă, până la Izmail, „Provonayam" („Timarova" ?), „Abaco" (Soroca?) și „Tialnoka" (sau „Tialvoliam", presupus Oblucița de N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țerile noastre, 1709–1714* , București, 1910, p. 127, n.1).

[6] Formula repetă întocmai cuvintele proclamației lui Petru I de la Javorov, la 8 mai 1711 (*Istoriceski sviazi*, III, p. 334–335), care repeta proclamația către Balcani de la 23 martie (Miklosich – Müller, *Acta et diplomata Graeca Medii Aevi*, III, Viena, 1865, p. 279–281). Încă de la 22 februarie fusese publicat la Moscova manifestul pentru intrarea Rusiei în război cu Imperiul Otoman.

[7] Întârziate o etapă după alta, trupele țarului n-au mai atins Tighina (Bender), ci s-au îndreptat spre Iași, fiind precedate de Șeremetev a cărui avangardă va trece Prutul la Soroca la sfârșitul lui mai (C. Șerban, *Jurnalul feldmareșalului B. P. Șeremetev despre campania de la Prut*, în *Relații româno-ruse în trecut*, București, 1957).

Czareae Majestatis super omnina bona sua lucrabitur si quidem pro decem millibus exercitus de grano ejus raportatis stipendia enumerata sunt et ad manus meco transmissa, ideo castri petenti initio qui quo aunt pro mense autem tres imperiales Leonini conferuntur[8], fortalitius de tyrannis obsessa omnia restituantur, sicut illus Czarea Majestas in suis universalibus notificat, et se quis in posterum Partium Ottomanicarum esse vellet, tam publice quam privatum, ejusmodo excommunicabitur, maledicetur et ejicietur tamquam Iudas a communione Sanctorum, et in perpetuum anathematizatur, item illius bona tamquam hostis Czareae Majestatis confiscabantur, de illisque ejicietur.

Omnibus propositis bona salutem precor.
Dux Valachicus Demetrius Cantimir
Iordake magnus cancellarius[9]
Georgius siquidem magnus
Constatinus Russetos magnus poculator.

DIMITRIE CANTEMIR'S MANIFESTO FROM 1711

Abstract

The recent finding in the Vatican archive of one more Latin copy of Dimitrie Cantemir's 1711 war-manifest becomes an opportunity to correct and compare this version with previous ones and comment on the context of this event, which placed Moldavia in the European political space.

[8] Atât despre efectivul forțelor revendicate de Cantemir la 20 mai „în cel mai scurt timp" 3 000 de călăreți, vezi *ibid*., p. 9, 13–14, cât și despre finanțarea avută în vedere, vezi I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926, reed. București, 2023, unde solda de 5 ruble de argint corespunde celor 3 taleri „imperiales Leonini".

[9] Iordache Ruset (cca 1640–1720), fost frate și cumnat de domni, fusese mare vistier pentru Constantin Cantemir în 1685–1693, apoi sub Antioh în 1695–1700. Pe Dimitrie îl sprijinise și la prima domnie, dar, în 1711, a contestat hotărârea fără precedent de a intra în război cu Poarta. Luat de ruși la Kiev, va fi ținut acolo doi ani.